

HISTORY, CONDITION, PERSPECTIVES

MODERNIZATION ON THE EDGE OF EMPIRE: ZAGREB INDUSTRIAL HERITAGE FROM 1862 TO 1918, THE ZAGREB CITY MUSEUM, 26/1 – 25/4/2010

POVIJEST, STANJE, PERSPEKTIVE

MODERNIZACIJA NA PERIFERIJU CARSTVA: ZAGREBAČKA INDUSTRIJSKA BAŠTINA 1862 – 1918. MUZEJ GRADA ZAGREBA 26/1 – 25/4/2010

MARINA BAGARIĆ —

Izložba *Modernizacija na periferiji Carstva: zagrebačka industrijska baština 1862. – 1918.* prvi je korak u realizaciji projekta *Zagrebačka industrijska baština: povijest, stanje, perspektive*, što ga je osmislio kustos Muzeja grada Zagreba, povjesničar Goran Arčabić. Njegovi su glavni ciljevi, uz ključnu i nezaobilaznu temeljitu stručnu evaluaciju i valorizaciju industrijske baštine, "utjecati na formiranje pozitivnog javnog mišljenja o industrijskom nasljeđu (...), upozoriti na opasnost od uništenja baštinski vrijednih industrijskih objekata na atraktivnim lokacijama u sruzu sa snažnim interesima kapitala, aktualizirati i sustavno propitivati načine održivosti industrijske baštine u gradu Zagrebu, nuditi rješenja za kvalitetnu sadržajnu prenamjenu vrijednih industrijskih objekata u skladu s potrebama suvremenog društva."

Odabrano dugo vremensko razdoblje, količina industrijske baštine grada i njezino stanje odredili su suradnike, trajanje, dinamiku i način realiziranja toga pothvata. Tijekom sljedećih pet godina planirano je održavanje još dviju izložaba na kojima će se predstaviti industrijska baština grada Zagreba: *Industrijski centar države: zagrebačka industrijska baština 1918.–1945.* i *Vrijeme giganta: zagrebačka industrijska baština 1945. – 1990.* Na radionicama, predavanjima, stručnim skupovima, *in situ* vodstvima, na pratećim publikacijama planirana je (a počela je i funkcionirati) suradnja različitih institucija te hrvatskih i stranih stručnjaka.

Prva izložba bavi se, dakle, počecima zagrebačke industrijalizacije i vremenom izgradnje prvih veleindustrijskih pogona. Na početku izložbe autor upozna je posjetitelja s kontekstom – mjestom i vremenom "radnje", izlaže povijesne fotografije industrijskih zona istočno i zapadno od zagrebačke donjogradske jezgre, fotografije kompleksa stare gradske plinare na zapadnome kraku Zelene potkove te vizure Zagreba na kraju 19. stoljeća: u najudaljenijem su planu Paromlin i tvornice na Savskoj cesti. Druga dionica izložbe nazvana je *Urbanistički izazovi željeznice i industrije*, gdje se uz pomoć regulatornih osnova iz 1865. i 1887. te Lenucijeve regulacije iz 1906. tumače prva promišljanja planiranih industrijskih areala. Plan grada objavljen 1923. za vrijeme Heinzelove uprave gradom poslužio je na izložbi kao podloga za označavanje lokacija šesnaest najvećih i najznačajnijih zagrebačkih industrijskih postrojenja. Premda taj plan predstavlja vremenski i povijesni iskorak iz okvira izložbe (jer su na njemu, s obzirom na godinu nastanka, već ucrtani tvornički pogoni izgrađeni u prvim godinama postojanja nove države), na ovome je mjestu opravdan zbog usporedbe planiranoga s ostvarenim. Treća dionica bavi se demografskom ekspanzijom Zagreba kao modernoga industrijskoga centra i registri- ra devet radničkih naselja podignutih u sklopu ili u blizini tvorničkih kompleksa. Nakon uvodnih dionica počinje "glavni" dio izložbe, nazvan *Zagrebačka industrijska baština: neiskorišteni potencijali*, u kojem se u autorskom izboru predstavlja dvanaest industrijskih pogona – njihova povijest, trenutačno stanje i budućnost određena zagrebačkim Generalnim urbanističkim planom. Svaki od tih dvanaest pogona ima važno mjesto u gospodarskoj i arhitektonskoj prošlosti i sadašnjosti grada, ima sociološku dimenziju i estetsku vrijednost, svaki priča svoju priču. Tako je negdašnja Kožara i za europske standarde sjajan primjer rane konverzije u novu, muzeološku namjenu – Gipsoteku, odnosno Gliptoteku HAZU. Sličan *happy end* trebala bi dočekati i Tvornica duhana u kojoj je planiran smještaj Hrvatskoga

povijesnoga muzeja. Povijesni industrijski objekti Zagrebačke pivovare i Tvornice *Franck*, *Plinare* i *Munjare* (Toplana, odnosno Elektrana u Zagorskoj ulici) nastavljaju živjeti u istom ili nešto izmijenjenom okruženju. U kompleksu zagrebačke Plinare na Radničkoj cesti gasometri jesu srušeni, ali su uredi poduzeća još uvijek smješteni i u starim upravnim i proizvodnim zgradama, a interno se razmišlja o preuređenju atraktivnoga vodotornja u restoran. Blizina novoga *cityja* sasvim sigurno obećava takvom jednom restoranu dobro poslovanje. Drukčiji su, međutim, stanje i perspektiva Paromlina, *Grede-lja*, *Nade Dimić* (izvorno tvornica Moster – Penkala), podsusedske Cementare ili *Bubare* (tvornice svile). Na izložbi su, uz povijesne, prezentirane i recentne fotografije napuštenih, urušenih zgrada, njihovi interijeri sa starim strojevima koji su po definiciji također dio industrijske baštine, zračne snimke neposrednoga tvorničkoga okruženja, makete rađene prema konzervatorskim podlogama Gradskoga zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode. Tekstualni dio uz te objekte donosi podatke o statusu i stupnju zaštite: aktualne i prijašnje, registrira recentno bavljenje "lokacijom" (istraživačko-anketni natječaj DuPonta i Orisa za Paromlin). Upravo na toj točki izložbe nalazi se njezina posebnost, različitost u odnosu na pothvate slične tematike. Autor izložbe Goran Arčabić iznosi činjenice: ključne datume u nastanku i životu tvornica, stare i nove fotografije, aktualni status zaštite tvorničkih kompleksa ili pojedinih zgrada u kompleksu. Količinom i formatom popratnoga teksta ili dimenzijama fotografije ni na jednom se mjestu ne izražava emocionalno obojen stav, vrlo uobičajen i gotovo očekivan kad je baština u pitanju. Kustos nudi informacije o dvanaest uistinu značajnih industrijskih pogona, a posjetitelju izložbe prepušta se zaključak i otkrivanje poruke.

Pomno promišljenu suzdržanost u autorskom prezentiranju teme prati odgovarajući postav izložbe i vizualni identitet projekta. Za oboje su bile zadužene dizajnerice Dora Bilić i Tina Müller. Svojim profinjnim, minimalističkim pristupom uspjele su (još jednom) uspostaviti dijalog s vrlo specifičnim prostorom za povremene izložbe Muzeja grada Zagreba. Za osnovni materijal u oblikovanju izložbe dizajnerice su koristile pocinčani lim u rolama; odmotane, metalne plohe prostorno definiraju/odvaju pojedine dionice izložbe, istodobno služeći kao podloga za arhitektonske fotografije, nacрте i tekstove. Dvostruki su metalni rotulusi položeni i pretvoreni u efektne postamente maketa. Odabirom i tretmanom materijala postignuta je savršena sinergija: materijal je sa svojim fizičkim svojstvima u ravnoteži sa zadanim elementima tavanskoga prostora (tamne grede, gruba podna oplata), semantički odlično odgovara temi izložbe i samim eksponatima, a sam pristup oblikovanju izložbe kongenijalan je pristupu kustoske prezentacije.

Zagrebačka industrijska baština: povijest, stanje, perspektive uistinu je velik, ambiciozan i precizno planiran pothvat. Već će sustavno istraživanje, valorizacija i prezentacija 128 godina industrijske prošlosti grada biti iznimno postignuće. Ako se na planiranom kraju projekta 2014. godine detektira novo stajalište javnosti prema industrijskoj baštini ili se, budimo optimistični, zahvaljujući projektu sačuva i/ili prenamijeni neki od industrijskih objekata, znat ćemo da je definitivno došlo novo, novo, novo vrijeme.

Marina Bagarić je viša kustosica i voditeljica zbirke keramike Muzeja za umjetnost i obrt, Zagreb.

HISTORY, CONDITION, PERSPECTIVES
MODERNIZATION ON THE EDGE OF EMPIRE:
ZAGREB INDUSTRIAL HERITAGE FROM 1862
TO 1918, THE ZAGREB CITY MUSEUM, 26/1 –
25/4/2010 by Marina Bagarić

The exhibition *Modernization on the Edge of Empire: Zagreb Industrial Heritage from 1862 to 1918*, is but a first step of a much bigger project entitled *Zagreb Industrial Heritage: History, State of Affairs and Outlook*, envisioned by The Zagreb City Museum's chief curator, historian Goran Arčabić. His main goals, along with the unavoidable and crucial rigorous expert evaluation of the industrial heritage, is "to influence the public's towards affirmative perception of industrial heritage (...), warn of the danger of destroying valuable industrial buildings at attractive locations when faced with the capital's powerful interests, bring back to focus and systematically rethink the sustainability methods applied to the industrial heritage in the City of Zagreb, provide solutions for the high-quality reprogramming and reuse of valuable industrial structures according to the needs of contemporary society."

The long time period set for this project, the sheer amount of the City's industrial heritage, and the condition it's now in, have determined the collaborators, duration, dynamic and the way of making this un-

dertaking happen. Over the course of next five years there are two more exhibitions planned: *The National Center of Industry: Zagreb Industrial Heritage from 1918 to 1945*, and *The Giants Era: Zagreb Industrial Heritage from 1945 to 1990*. A collaboration between various institutions and Croatian and foreign experts has also been planned (and now set in motion), through various workshops, lectures, meetings of experts, *in situ* tours, publications.

So the first exhibition is covering the very beginnings of Zagreb's industrialization and its first huge industrial plants being built. At the exhibition's start the author is introducing the context – the time and location, showing historical photographs of industrial zones east and west of Zagreb's center (i.e. Donji grad), photographs of an old gas plant complex at the west part of the City's Green Horseshoe, as well as the views of the end of 19th century Zagreb: in the distance one can see Paromlin and the Savska Street factories. The second part of the exhibition is entitled *The Town Planning Challenges of Railroad and Industry*, where one can, with the help of regulatory layouts from 1865 and 1887, and the Lenuci regulation from 1906, read the first visions of the planned industrial range. The city map from 1923, from the mayor Heinzel's time, was a basis for marking out the locations of the sixteen biggest and most important industrial plants.

Although this plan falls out of the exhibition's time frame (because it is already showing the built industrial plants built during the first years of a new state), it makes perfect sense here because it allows the comparison between the originally planned and the actually built. The third part considers the demographic expansion of Zagreb as a modern industrial center and it registers nine workers' settlements built within or adjacent to the factory complexes. After these introductory parts a "real" exhibition starts, entitled *Zagreb Industrial Heritage: the Wasted Potentials*, in which the author is presenting twelve industrial plants – their history, their current condition, and the future determined by the General Urbanistic Plan. Each of those twelve plants has its own important place in the city's economic and architectural past and present, each has its own sociological dimension and aesthetic value, each is telling its own story. For example the former Leather Factory is an excellent example (even for European standards) of an early conversion to the new, museological use – The HAZU Glyptothek (HAZU is The Croatian Academy of Sciences and Arts). A similar happy ending hopefully awaits the Zagreb Tobacco Factory, which is to house the Croatian History Museum. Historical industrial structures of the Zagreb Brewery, *Franck* Factory, Gas Plant, and *Munjara* (Heating Plant, i.e. the Electrical

Plant in Zagorska Street) continue to live under same or somewhat different conditions. Within the Gas Plant complex on Radnička Street the gas meters have been torn down, but the offices are still housed in the old administrative and production buildings, and there is an idea to turn the attractive water tower into a restaurant. The very proximity to the new city would ensure such a restaurant's future profit. However, the condition and the future of *Paromlin*, *Grede-lja*, *Nada Dimić* (originally the *Moster – Penkala* factory), the cement factory in Podsused or the *Bubara* (silk factory) is quite different. Along with the historical photos, the exhibition shows the recent photographs of abandoned, decrepit buildings, with their interiors filled with old machinery (which is in itself a part of industrial heritage), aerial photos of the immediate factory environment, as well as the models made according to the conservationist plans of *The City Institute for the Conservation of Cultural and Natural Heritage*. The accompanying text shows the data on their condition and the level of conservation: current, as well as the previous ones, it also registers the recent location-related activity (research/idea competition of *DuPont* and *Oris* magazine for the *Paromlin*). It is exactly at this point that the exhibition shows its originality, its difference in comparison to the similar undertakings. The exhibition author Goran Arčabić comes up

with the facts: key dates of the factories' conception and their life, old and new photos, the current state of the conservation of the factory complexes (or the individual buildings therein). The sheer amount and the format of the accompanying text along with the dimensions of photos shies away from any emotionally biased attitude, so common when one speaks of heritage in general. The curator brings up the information on the twelve really important industrial plants, but the conclusion and the message deciphering is left to the visitor.

The author's restraint is carefully thought through and accompanied by the exhibition design and the project's visual identity, for both of which credit goes to designers Dora Bilić and Tina Müller. With their sophisticated, minimalist approach they managed to (once again) establish a dialogue with the very specific exhibition space of The Zagreb City Museum. As the exhibition's design basic material they used rolled galvanized sheet metal; rolled out sheets thus spatially define/separate the exhibition parts, at the same time doubling as a mounting background for architectural photos, plans and texts. The doubled metal rolls are laid down and turned into model bases. A perfect synergy has been achieved by the choice and treatment of materials: the material with its physicality is in balance with the attic space's given elements

(dark rafters above, rough flooring), semantically responding to the exhibition theme and the exhibits themselves, and the very approach to the exhibition's design is congenial to the curator's approach.

The *Zagreb Industrial Heritage: History, State of Affairs and Outlook*, is indeed an enormous, ambitious and carefully planned project. The systematic research, evaluation and presentation of the 128 years of the city's industrial past will already be a success in and of itself. If the public, by the end of the project in 2014, develops a new attitude towards the industrial heritage, or if, let us be optimistic here, thanks to the project, we manage to preserve or reuse some of the industrial structures, we will be able to say that a new, new age is indeed here.